

Cartografia cadastral de la província de Lleida (segles XVIII-XIX)

J. Burgueño

Departament de Geografia i Sociologia. Universitat de Lleida

El Cadastre de Patiño

La derrota dels austriacistes en la guerra de Successió va permetre a Felip V la supressió de les constitucions catalanes i l'establiment d'un seguit de mesures de centralització, unificació jurídica i fiscalització. La instauració del Cadastre (R.D. 9-XII-1715) va ser obra del superintendent de Catalunya, José Patiño. La nova contribució gravava dos conceptes: els béns immobles (imposició o servei reial) i l'activitat professional (imposició personal). Les normes generals, establertes el 15 d'octubre de 1716, afirmen que la contribució reial “*debe cargarse sobre las haciendas, ejecutando descripción y tasación de todas ellas y regulando sus valores y frutos*”; per això, el procediment “*más conveniente y justificado para la exacción de dicha Imposición en este Principado debe ser el método inalterable de la descripción y estimación hecha en el Catastro de todos los bienes raíces con las circunstancias individuales que se necesitan para su inteligencia y exactitu*”. Així, en el repartiment “*de lo Real por el Catastro*” volia avaluar “*cada medida de tierra por su producto, y circunstanciada por su situación, límites y calidad, destinándole su clase, según las en que se han dividido en número correspondiente a la variedad que las tierras entre sí tienen.*”

Cal advertir que, contràriament al que s'afirma sovint, el Cadastre de Patiño no va suposar a Catalunya una novetat radical com a contribució directa i procediment de repartiment tributari. Des de la baixa edat mitjana¹ era normal que els ajuntaments catalans (si més no de jurisdicció reial) fessin avaluacions (*estimes* o *manifests*)² dels béns mobles i immobles –terres i cases– dels veïns per tal de fer un repartiment (*talla*) prou just de determinades imposicions fiscals, tant si aquestes obeïen a un tribut reial (com ara la *questia*) com si responien a una recaptació establerta per la pròpia universitat (com pot ser el *sequiatge*). L'estima requeria conèixer les dimensions de cada tros o heretat amb la corresponent operació topogràfica de mesura de superfície: canejament, assogament o acordellament. La documentació de la ciutat de Lleida presenta els experts en la mesura de terres

1. A Cervera –la ciutat més ben estudiada de Catalunya: TURULL, 1990 i VERDÉS, 2004– es conserven manifests d'ençà 1340; a Balaguer estimes des de 1380. Encara que (si més no a Cervera) hi ha manifests posteriors a la Nova Planta, són els medievalistes els que més atenció han dedicat a aquest tipus d'ingressos municipals (ORTÍ - SÁNCHEZ - TURULL, 1996 i *Actes del III Congrés*, 1996).

2. Ambdues paraules van lligades; el 1504 trobem un *Manifest de les estimes de les propietats y béns tenen en la vila de Cervera* (Arxiu Comarcal de Cervera; ACC: top. 1679, reg. 1722). A Cervera tendeix a dominar el mot *manifest* i a decaure *estima*, tal com s'observa en els inventaris de 1622 i de 1732-1744 (ACC: top. 1707, reg. 1750 i top. 1713, reg. 1756). A Balaguer només es parla d'*estimes*; per exemple, *Llibre de la estima de la ciutat de Balaguer feta per Josep Argo... en lo any 1699* (Arxiu Comarcal de la Noguera; ACN: reg. 662, top. 276), que inclou anotacions del pagament del sequiatge.

simplement com a pagesos conxeadors d'un sector del terme.³ És remarkable el fet que el concepte d'estima aparegui encara en algunes canacions fetes més d'un segle després de vigència del Cadastre.⁴

De la mateixa manera que el Cadastre enllaçava amb un procediment de repartiment veïnal dels impostos que tenia una tradició autòctona secular, també l'organització tributària borbònica va aprofitar l'estructura territorial anterior, de vegueries i sotsvegueries. No s'empraren ni els corregiments (creats amb la Nova Planta, el 16-I-1716) ni les subdelegacions d'Hisenda abans establertes pel mateix Patiño (25-XII-1714).⁵ Cal explicar la pervivència de l'antiga planta territorial per raons pràctiques d'aprofitament de les estadístiques i llistes de poblacions emprades en anteriors recaptacions. En l'organització de les operacions cadastrals intervingué Josep Aparici (1653-1731), amb dilatada experiència en tasques de tresoreria i administració de contribucions; concretament havia dirigit el cobrament dels repartiments aprovats a les Corts de 1702 i 1706, en els quals sembla que ja s'assajà l'aplicació d'una ponderació segons les propietats (MERCADER, 1968, pàg. 71). A l'antic règim, el nombre de jurisdiccions o municipis de Catalunya passava de dos milers; una xifra tan elevada aconsellava no modificar l'adscripció territorial de les localitats per tal d'evitar errades i oblitats.⁶ L'existència de jurisdiccions despoblades –quadres i termes rònecs– va comportar importants problemes d'ocultació; el 1719 s'anota a l'*Índice general de los papeles concernientes al real tributo de Catastro*⁷ que ha estat “descobert” el terme de Golifàs (Linyola); en aquesta relació de llocs cadastrats s'ignora també l'existència del termes rurals de les Tarroges (Pla d'Urgell) i del Masroig (Garrigues), dels quals no se'n fa recanació fins 1763 i 1764.⁸ La pervivència de les vegueries es reflecteix també en el sistema de mesures; curiosament no s'adopta una única unitat de superfície estàndard per a tot el Principat sinó que, d'entre les diverses emprades, s'establí un únic valor de referència vàlid per a cadascuna de les 24 vegueries i sotsvegueries (normativa del 15-X-1716).

Com a mesura prèvia al Cadastre, i per tal d'aplegar la informació necessària per a calcular el *cupò* que havien de satisfer els municipis, Patiño adreçà als rectors i ajuntaments una enquesta amb 32 preguntes, informació coneguda com a *Respuestas generales* (1716). La primera qüestió demanava: “*Qué territorio ocupa, los linderos o confrontaciones de su término con la especificación de la latitud, extensión y circunferencia en horas y leguas?*” A aquest requeriment s'afegí, en full a part, una “*pregunta sobre la figura del término*” on es demanava la realització d'un croquis sumament esquemàtic de la forma del terme. En la seva resposta, els representants d'algunes poblacions van anar una mica més enllà de l'estricta geometria i realitzaren croquis més complets que –si bé no tenen mai precisió cartogràfica– en ocasions aporten informacions valuoses sobre afrontacions, masos o topònims. En altres casos constitueixen, si més no, una ingènua expressió gràfica del mapa mental de l'autor.⁹

El pes de l'operació cadastral que havia de permetre el repartiment de les càrregues entre els veïns es va confiar als ajuntaments. La Intendència només elaborà un model de formulari “*a efecte de formar lo Catastro o inventari de les heretats que té son terme, amb distinció de totes les peces de terra, fruits que produeix i fertilitat que té, declarant lo nom del poseedor d'ella*”.¹⁰ El primer cadastre (fet entre 1716 i 1717) va ser encarregat pels pobles a experts locals, generalment pagesos, dels que sovint no es coneix el nom i que mai no són designats com a agrimensors ni geòmetres.¹¹ Aquests inventaris de propietats no contenen cap mena de representació gràfica del parcel·lari. En cas de reclamació respecte de l'import del cadastre calculat per a determinada localitat, la Intendència confiava l'elaboració d'una *recanación* (nova cana-

3. Arxiu Municipal de Lleida (AML): núm. 1173, *Assogament de les heretats del terme de Leyda, del camí de Alguayre fins al camí del molí de Canet, comensant per Sanct Hylari, fet per los honorables en Antoni Joan Ribera y Francí Mussa, pagessos de la present Ciutat probòmens elts per dit efecte per los señors pahers tenint comisió del magnífic consell general; organitzat per partides majors i menors, amb diferents pagesos experts segons el sector. Erròniament és catalogat com a cadastre del s. XVIII quan és clarament molt anterior. També *Acordellament y assogament de la horta de Leyda fet per Thomàs Pujaló y Borthomeu Olivé, pagessos de Leyda nomenats per los molt ilustres senyors pahers de ditat Ciutat en lo any mil siscentos noranta, comensant a la partida de la Plana Llussana de Rufea* (núm. 710).*

4. *Libre de estima del poble de Foradada feta per Joseph Serra, pagés del poble de Marcobau, y Francisco Sevrentill, del poble de Monsonís, escrivà, elegits per lo magnífic Ajuntament de dit poble... del any 1841* (ACN: Foradada, reg. 90, top. 12); *Estima del poble de Rubió d'Agramunt. Feta per los experts Joseph Serra del poble de Ma[r]cobau y Miquel Casellas del poble de Tudela [...] feta sens lo menor dolo ni engañ sinó segons sas justas concièncias. Comesada lo dia 17 de abril y acabada lo 24 del mateix del any 1839* (ACN: Foradada, reg. 89, top. 12); *Libro de apeho y estima de las fincas rústicas comprensivas en el término de la vila de Tiurana. Año 1856*, anònim (ACN: Tiurana, reg. 359, top. 115); *Libre de estimes del poble de Artesa de Lleida. Any 1845* (Ajuntament d'Artesa de Lleida, caixa 2.4.2; v. 474); *Libre de estima y recanació del lloch de Massoteres, partit de Cervera, fet en lo any 1822*, pels experts Anton Formiguera, de Florejacs, i Ramon Rovires, de Guissona (ACC: Massoteres, 2.4.2/152).

5. Amb dues excepcions: la divisió de la vegueria de Cervera en dues zones, Alta i Baixa, i el traspàs a Besalú de les localitats de la vegueria de Girona situades al nord del Ter. Això darrer fa que en algunes llistes cadastrals aparegui una mena de districte especial format pels “llocs de Girona agregats a la subdelegació de Besalú”.

6. Cal observar que el mapa jurisdiccional no coincideix totalment amb el mapa cadastral. Alguns grans termes jurisdiccionals eren fragmentats només a efectes cadastrals, com ara: la Batllia de Bellver, a la Cerdanya, la Vall de Castellbò a l'Alt Urgell o Riber i Sedó, a la Segarra.

7. Arxiu de la Corona d'Aragó, ACA: Hisenda, Ter-1-1-2071.

8. En el cas del terme del Masroig, en fer la canació encara es va deixar fora, sense mesurar, bona part de la jurisdicció (com ara Concabella). Tampoc figuren a l'*Índice general* les quadres que el monestir de Scala Dei tenia dins l'actual terme de Castellans, així com Montsuar (Ivars d'Urgell), Aladrell (Agramunt) o la Vall d'Ariet (Artesa de Segre).

9. Alguns exemples a BURGUEÑO: 2001, núm. 227, 235, 366 i 367.

10. És remarkable la pervivència del català en la major part de la documentació cadastral, i en particular en els treballs dels geòmetres.

11. Fins i tot en el cas de Barcelona simplement es parla de "medieros": *Relación de la nueva recanación y calidades de unas y otras tierras comprendidas baxo las parroquias de la presente ciudad... echa por los medieros y expertos como son Pablo Modolell, Pablo Grau, Joseph Feu y Pedralbes. La qual se empezó en 5 de dezembre de 1719 y dio fin en 6 de abril de 1720* (ACA: Hisenda, llig. 3572).
12. El concepte *recanació* s'emprava com a sinònim de cadastre o inventari parcel·lar, amb independència que es tractés pròpiament d'una nova canació. Tanmateix, creiem que és més correcte parlar genèricament de *canació* (o *canejament*), terme que també emprava el geòmetra Josep Bosch (Arxiu Històric de Lleida; AHL: Cadastre, caixes 37 i 38, Calvinyà i Canelles). La *cana* era la unitat de longitud usual a Catalunya, si bé tenia diverses variants: la cana de Lleida era equivalent a 1,556 m.
13. La dada pràcticament coincideix amb la que dona Escartín (1995, pàg. 211). Amb tot, la font emprada no és plenament fiable, perquè la documentació lleidatana conté canacions no anotades a l'*Índice general*. Cal observar que sovint un mateix poble va tenir diverses recanacions.
14. L'increment del Cadastre global (real i personal) de la ciutat de Lleida entre 1721 i 1723, de 131 603 a 166 601 rals (SERRANO: 1986, pàg. 92), es pot relacionar amb la canació de 1721.
15. No es coneix el ritme de treballs posterior a 1735, però a la llum del fons que es conserva a Lleida de cap manera no es pot afirmar que pràcticament totes les canacions es van fer abans de 1735 (ESCARTÍN: 1995, pàg. 121).
16. FAUS (1995a, pàg. 177) descriu el principi bàsic de la metodologia seguida en el mesurament de les propietats: "consistia a considerar el camp en qüestió com un conjunt de polígons, malgrat la irregularitat dels camps en general. [...] Les zones del terreny que excedien els límits de la figura construïda es compensaven per estimació amb aquells que deixaven espais buits. Considerada d'aquesta manera, la superfície d'una parcel·la s'obtenia ràpidament sumant l'àrea dels polígons en els quals hom l'havia descomposada.
17. La font emprada inclou l'Aran però evidència menys informacions i treballs cadastrals que a la resta de Catalunya. Tanmateix, segons un informe de l'Audiència de 1735, la vall tenia el mateix règim que la resta del Principat pel que fa a "rentas, catastro y demás servicios" (Gay: 1997, pàg. 243).

ció)¹² a una comissió mixta amb presència d'un o dos experts mesuradors de designació pròpia, que rebran el nom de geòmetres. Aviat la Intendència va crear el seu propi cos de geòmetres, no solament per a atendre les reclamacions i peticions dels pobles o senyors jurisdiccionals, sinó també per a realitzar canacions d'ofici. Amb tot, segons la documentació que es conserva a l'AHL, les representacions gràfiques de les parcel·les no s'incorporen als treballs cadastrals dels geòmetres fins el 1727. Juntament amb el geòmetra, en les operacions cadastrals participava també un expert nomenat per l'intendent (expert per part del rei), el qual feia la valoració de les terres de conreu d'acord amb un expert designat pel municipi. Eduardo Escartín (1995, pàg. 217) afirma que el nombre total de geòmetres oscil·là, segons les èpoques, entre 3 i 8, i que passaven vuit mesos l'any "*vagando por el Principado para realizar su labor*". És evident que eren massa pocs empleats per a realitzar un Cadastre exhaustiu dels prop de 33 000 km² del Principat i dels més de 2 050 termes municipals o jurisdiccions existents a Catalunya. Segons les anotacions que figuren a l'*Índice general*, entre 1721 i 1735 es va fer la canació de 231 pobles.¹³ La distribució geogràfica és força irregular: en algunes demarcacions no es va fer cap recanació mentre que en altres es van fer a més d'una cinquena part de les poblacions. En termes absoluts, el major nombre de treballs topogràfics es va fer a localitats de les vegueries de Puigcerdà i Pallars. El conjunt de demarcacions de l'actual província de Lleida apleguen un 45% de les canacions del període 1721-35, i entre elles es troben les d'Agramunt, Lleida,¹⁴ la Seu d'Urgell, Solsona i Tàrraga. A la resta de Catalunya convé destacar les recanacions efectuades a Badalona, Falset, Granollers, Reus, Terrassa i Valls. Els anys 1721-22 foren els de més activitat, amb un total de 101 canacions (ESCARTÍN, 1995, pàg. 211).¹⁵

A partir dels abundants fons cadastrals conservats a l'Arxiu Històric de Lleida identifiquem la participació d'una quinzena de 15 geòmetres en les canacions i cadastres de pobles de l'actual província realitzats entre 1723 i 1767. Es tracta de: Ventura de Àbila, Josep Bosch, Marià Carbonell, Carles i Joan Cherta, Francesc Clavera, Vicenç Ferrer, Claudio Hainaut, Josep Mayol, Mateu Puig (pare i fill), Josep Romagosa, Sebastián Salgado, Bernat Sor i Oleguer Soriano. La seva obra gràfica consisteix en croquis parcel·laris individuals,¹⁶ als quals ocasionalment s'afegeix un esquema del terme cane-

Localització de les canacions dels geòmetres (1721-35)

Districtes	Llocs	Canacions	Districtes	Llocs	Canacions
Agramunt	94	9 (9,96%)	Moià	8	0
Balaguer	23	1 (4,3%)	Montblanc	98	22 (22,4%)
Barcelona	54	11 (20,4%)	Pallars	265	28 (10,6%)
Berga	59	5 (8,5%)	Penedès	101	22 (21,8%)
Besalú (sotsveg ^a)	187	9 (4,8%)	els Prats de Rei	14	4 (28,6%)
Besalú (veg ^a . Girona)	72	1 (1,4%)	Puigcerdà	132	30 (22,7%)
Camprodon	51	0	Ribes	8	0
Cervera Alta	81	9 (11,1%)	Tarragona	89	21 (23,6%)
Cervera Baixa	109	13 (12%)	Tàrraga	46	5 (10,9%)
Girona	137	3 (2,2%)	Tortosa	41	0
Igualada	17	2 (11,8%)	Vallès	72	22 (30,6%)
Lleida	105	10 (9,5%)	Vic	78	4 (5,1%)
Lluçanès	10	0	Vall d'Aran ¹⁷	26	0
Manresa	54	0	Total	2 031	231 (11,4 %)

jat. Cada geòmetra té el seu estil particular de dibuix, fàcil d'identificar. Els croquis de terme són molt simples, no tenen pretensió d'exactitud i estan mancats d'escala gràfica.¹⁸

No coneixem les condicions en què un expert en la mesura de terres però de professió pagès (mestre fuster, en el cas dels Mateu Puig), passava a treballar per a la Intendència i obtenia així la qualificació de geòmetra. Pel que fa a la formació, tot apunta que els coneixements tècnics dels mestres en l'art d'acabar es transmetien en un context familiar, de pares a fills. No sembla que la majoria dels geòmetres del Cadastre tingués una formació que anés gaire més enllà de l'obtinguda amb manuals poc especialitzats, com ara el cèlebre *Llibre del secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril* de fra Miquel Agustí, publicat el 1617, amb nombroses reedicions fins 1781 en la versió castellana.¹⁹ L'obra gràfica conservada corrobora la caracterització dels agrimensors feta per Alfredo Faus (1995); es tracta d'uns professionals que se situen en el graó més baix de la jerarquia acadèmica del món de la cartografia. No calia un instrumental sofisticat ni una formació matemàtica superior per a fer l'aixecament planimètric d'una propietat. Els desnivells poden ser obviats en la feina de l'agrimensor i, per descomptat, els problemes geodèsics, de projeccions i coordenades geogràfiques, no tenen cap mena d'implicació a l'escala pròpia del treball cadastral. L'activitat de l'expert en la mesura de terres només devia incloure representacions gràfiques mínimament elaborades de manera excepcional. La seva feina principal es limitava al càlcul de superfícies.

És important remarcar que la introducció del Cadastre a Catalunya establí, per primera vegada, una distinció de rang entre els agrimensors: entre el geòmetra i el simple expert o perit en la mesura de terres. Aquesta diferenciació havia de comportar, en paral·lel a l'ascens social d'aquests professionals, un increment de la qualitat dels càlculs planimètrics i, en particular, la incorporació de mapes a les seves diverses tasques al servei de la Intendència. Tanmateix, pel que fins ara coneixem, els geòmetres mai no van elaborar per al Cadastre mapes de termes municipals extensos (sí d'alguna quadra o jurisdicció menor amb un parcel·lari molt simple que presentessin en un sol full totes les propietats). Aquest era un treball massa precís i que exigia una dedicació que l'agrimensor de la Intendència no podia esmerçar. També exigia un domini de l'expressió gràfica que possiblement pocs geòmetres tenien. I tanmateix aquests mapes parcel·laris van existir, encara que possiblement només amb caràcter excepcional. Un primer exemple el trobem en el croquis anònim del terme de la Novella (actualment terme de Vila-sana, al Pla d'Urgell), datat el 1775 (BURGUEÑO, 2001, núm. 611). S'hi empra el recurs habitual d'indicar amb lletres, símbols i números la informació detallada en una àmplia llegenda, amb la relació nominal de terratinents del terme. A les quatre afrontacions s'indica la llargada corresponent. En aquest cas, el client del cartògraf –el senyor jurisdiccional del terme– era el Priorat de Catalunya de l'orde de Sant Joan.

Un segon cas, molt més rellevant per la seva precisió i qualitat gràfica, correspon al mapa manuscrit a color que representa el parcel·lari i els emprius del terme municipal de Solsona, realitzat a una escala aproximada 1:11 000.²⁰ Aquesta peça es trobava incorporada dins un plet entre un pagès del terme veí de Castellsellvè i els regidors de l'Ajuntament de Solsona.²¹ Es tracta d'una prova pericial esgrimida pel Comú solsoní, però evidentment aquest mapa no va ser aixecat en relació als litigis existents a l'extrem sud-oest del terme, perquè hi apareix molta altra informació totalment aliena i irrellevant per a la resolució del contenciós. Creiem que el mapa pot ser datat l'any 1771,²² si bé molt probablement es tracta d'una còpia d'un document anterior.²³ El parcel·lari s'hi identifica amb una numeració fins a 699, localitzada en el

18. Només en coneixem un: el cadastre de Madrona (Solsonès) fet per Joan Cherta el 1756 (AHL: Cadastre, caixa 95).

19. L'autor hi dedica un capítol a "*Lo modo i forma que se ha de tenir en lo mesurar i canejjar les peces de terra en lo Principat de Catalunya [...] de qualsevol manera, forma i figura que sían les terres.*" L'instrumental descrit no era gaire sofisticat. El mestre canejador havia de tenir "*la perxa cana feta de verguetes de ferro*" –millor que no pas de corda– "*que es desmuntés en trossos d'una cana de llargària cadascun i sotsdividits en pams i quarts*". També feia servir un "*bastó de geometria*" que, entre altres coses, era el suport per a l'instrument principal, un regle en escaire de vuit puntes que servia per traçar visuals i deduir la forma general del tros. Aquest estri duia al mig un rellotge de sol per tal de situar el migdia.

20. *Mapa que comprende el término propio de la Ciudad de Solsona, las piezas de tierra hiermas propias del Ayuntamiento y citas dentro el mismo término, y las tierras hiermas propias de algunos particulares de los lugares de Castell Vell y Lladurs, incluidas dentro de la rodalia de la dicha ciudad de Solsona, y en que su Univereidad o Ayuntamiento tiene el drecho [sic] de bazer pacer su ganado comunitativamente*, ACA, MP-574 (procedeix de Plets Civils, llig. 14978), 61 x 58 cm.

21. Localitzada per Mercè Gras en la recerca duta a terme per a la realització de l'*Atlas de les viles, ciutats i territoris de Lleida* (BURGUEÑO, 2001, reproduït amb el núm. 615). També el fons de l'Arxiu Comarcal de Solsona (ACS) conserva abundant documentació d'aquest plet amb el pagès Maurici Canal, de Castellsellvè (A108). La primera peça en discussió és la que figura al sud-oest pintada en verd i amb la inscripció "*Emprius de la Ciutat ab Canal*", però aquest plet enllaça amb un altre en relació al mas Vilafranca de la Costa, també propietat del mateix Maurici Canal, i que apareix al mapa dibuixat a l'extrem sud-oest del terme. Val a dir que, el 2005, la Direcció General d'Administració Local de la Generalitat de Catalunya va revisar el terminal de Solsona i precisament va introduir importants rectificacions en aquest sector respecte del traçat que fins ara presentava la cartografia oficial, en el sentit de reconèixer una línia divisòria molt més irregular.

22. Ens basem en la hipòtesi següent: un escrit del 3-XII-1771 del notari Josep Miró als regidors de Solsona acusa rebut de "*lo mapa y papper instructiu per la causa contra Canal*" (ACS: fons Solsona, A108, plec 8); en el plec 5 hi ha una "Instrucció", anònima i sense data, que sembla clarament fer referència a aquest mapa. Tanmateix, el tema és confús, perquè un altre document (plec 6), sense data però posterior a 1770, fa referència també a un mapa del terme; el procurador dels regidors de la ciutat, Josep Sendil, hi afirma: "*produzco el mapa geográfico del término de la ciudad de Solsona con sus lindes y con la división de dicho término con la rodalia de sus emprivos y pasturas en los términos vecinales para que sea puesto en autos*"; tanmateix, els detalls que dóna el text en relació a la numeració i lletres emprades no coincideixen amb el mapa que ens ocupa.

23. Sense oblidar que el terme de Solsona va ser canejat per la Intendència el 1722, res no ens permet vincular aquest mapa amb el tipus de treballs fets pels geòmetres.

24. ACS: fons Solsona, A55, fitxat com a "Llibre d'amillament"; *Llibre original en lo qual són continuadas todas las casas, terras y censals dels particulars de la Ciutat de Solsona y altres, per raó de las quals pàgan anualment la contribució del Real Catastro format en 1716*. Com es pot observar igualment al mapa, les quatre darreres peces de terra fins a 699 corresponen a grans propietats de l'Ajuntament; a més, el llibre dona compte de 70 horts i 457 cases (421 dins la muralla) i inclou un apèndix de terres que fa que el nombre total pugi de 699 a 712. Constatem la correlació entre el mapa i el llibre mitjançant una petita mostra de parcel·les, però caldria un estudi aprofundit, amb un SIG, per a verificar la plena coincidència de les dades d'ambdós documents.
25. Cal esmentar el *Plano ignográfico* de Castelló d'Empúries, fet el 1763 per Josep Ribas, conservat a l'Arxiu Capítular de Girona i reproduït per P. Ribas (2000).
26. L'Arxiu de la Casa de Medinaceli conserva un magnífic plànol urbà manuscrit de la ciutat de Solsona, datat vers 1743, amb identificació de cadascuna de les cases, acolorides per tal d'identificar les dues jurisdiccions, ducal i episcopal (núm. 209 de l'*Atlas de les viles... de Lleida*, 2001).
27. El cens de Floridablanca de 1787 (J. IGLÉSIES, 1970) dona compte de la presència de 6 escrivans i 5 advocats. La importància de la ciutat feia que també hi hagués presència de funcionaris civils (11) o militars (11) malgrat no ser cap de corregiment (però sí seu d'ofici d'hipoteques).
28. ACS: fons Solsona, A86 i A96, plec 95.
29. PLANES I ALBETS, RAMON (1986): "Un Compendio del estado en que se hallan las propiedades temporales de la mensa episcopal de Solsona (s. XVIII)", a *Miscel·lània Les Terres de Lleida al segle XVIII*, pàg. 345-360, IEL, Lleida.
30. A la *Guia de foysteros en Barcelona* d'aquest any encara figuren dos geomètres del Cadastre: Tomàs Bohigas i Josep Cherta.
31. El terme castellà *apeo* no s'introduí en el Cadastre fins a la segona meitat del s. XVIII.
32. ESCARTÍN (1995, pàg. 209 i 224) afirma que els darrers anys del s. XVIII es va prohibir fer noves recanacions per tal de no alterar la xifra global de l'impost.
33. Per a la província de Girona es coneixen els plànols corresponents a Besalú (Garrotxa) i Llívia (Cerdanya), ambdós reproduïts per Castells i altres (1994).
34. Arran de la Llei municipal de 1845 que establia que els municipis havien de tenir un mínim de 30 veïns, la província de Lleida va simplificar considerablement el seu mapa municipal, passant de 732 a 323 municipis. La presència de diversos nuclis de població en un mateix terme municipal fou motiu de greuges en el repartiment de les contribucions (BOP: 25-XII-1848). L'estadística veïnal a partir de la qual s'establí el primer repartiment de contribucions es va publicar als butlletins 74 al 81 del 1847.

mapa en sentit horari a partir de l'est. El nombre total de finques i la seva situació geogràfica coincideix amb el *Llibre original... del Real Catastro format en 1716* de Solsona.²⁴ A més de servir per a il·lustrar el Cadastre, aquest mapa obeeix a una segona finalitat: la identificació dels terrenys emprius (literalment amb dret d'ús, d'emprar, per a pastura) per la ciutat. Així, el termenal o perímetre municipal resta perfectament detallat amb dues línies concèntriques: la interior identifica el terme estricte, delimitat per fites, i l'exterior representa la rodalia o terme ampli, assenyalada per pedres altes (monjoies o badalucs), corresponent a terrenys d'altres termes municipals on la Universitat (Ajuntament) de Solsona tenia dret de fer-hi pasturar els ramats. Lògicament l'espai cadastral (amb indicació del parcel·lari) correspon només a l'espai del terme municipal estricte. El mapa dibuixa també els masos i cabanes del terme (o *Vinyet*) de Solsona.

No sembla que en el segle XVIII hi hagués gaires mapes semblants a Catalunya.²⁵ A Solsona es donen unes circumstàncies excepcionals que permeten explicar l'existència d'aquest document, començant pel fet que el segle XVIII fou possiblement l'etapa més pròspera de la seva història. Solsona era una ciutat relativament petita (2 751 habitants el 1787) i amb un terme igualment modest (uns 18 km²), la qual cosa facilitava la seva representació cartogràfica (a diferència, per exemple, del cas de Lleida). Alhora comptava amb una classe dirigent potent com a seu episcopal i per la seva vinculació amb la casa ducal de Medinaceli (hereva del ducat de Cardona),²⁶ i això assegurava la presència de tècnics i professionals d'elit com ara notaris, pintors o agrimensors.²⁷ D'altra banda, l'Arxiu Històric Comarcal de Solsona conserva documentació d'una llarga història de plets per l'ús dels emprius i la delimitació del terme.²⁸ Finalment, també cap al 1773 la mensa episcopal duu a terme una revisió, inventari o capbreu dels seus drets i propietats.²⁹

El sistema tributari cadastral instaurat el 1716 va tenir vigència a Catalunya en els seus trets bàsics fins a la reforma tributària de Mon-Santillán de 1845. El càrrec de geomètra del Cadastre perdura, si més no, fins el 1815.³⁰ Amb tot, a partir de 1767 el nombre de nous cadastres (*apeos*)³¹ minva dràsticament³² i els pocs que coneixem prescindeixen de tota representació gràfica.

La cartografia dels amillaments a Lleida (segle XIX)

La reforma fiscal de 1845 introduí una *Contribució de inmuebles, cultivo i ganadería* que implicava l'elaboració d'inventaris, padrons o *amillaments* de la riquesa rústica i urbana. Novament, a Catalunya això no suposava cap gran novetat, perquè aquesta tributació territorial enllaçava amb el Cadastre de Patiño i amb les anteriors *estimes*. Els resultats de la recerca de MURO, NADAL i URTEAGA (2003) per a la província de Barcelona permeten sostenir la hipòtesi que, en relació als amillaments, es realitzà una remarcable producció de mapes cadastrals d'àmbit municipal, i que aquesta operació sovint va ser impulsada per les autoritats tributàries provincials.³³ No és pas aquesta la conclusió a què arribem pel que fa a la província de Lleida, perquè només coneixem un parell de mapes vinculats als amillaments de la segona meitat del segle XIX.

La contribució territorial era assignada al contribuent mitjançant un procediment en cascada: el Govern establia la quota anual que calia recaptar i el seu repartiment per províncies (forçosament arbitrari, atesa la manca d'un autèntic cadastre), les diputacions feien el repartiment entre els municipis de la província (323 en el cas de Lleida)³⁴ i cada ajuntament havia de fer el repartiment entre els propietaris del seu terme municipal. Aquesta

darrera operació (i només aquesta) es podia fer de manera objectiva mitjançant una correcta avaluació de la superfície de les propietats, dels rendiments agraris i, és clar, de la titularitat de cada peça de terra. La Comissió d'Estadística de Lleida feia notar als ajuntaments que l'elaboració d'uns padrons de riquesa que comprenguessin *“las fincas que hubiesen podido sustraerse al pago de la contribución”* era una forma *“de aliviar a los contribuyentes, nivelar sus cuotas y hacer con equidad y justicia los repartimientos para evitar reclamaciones y hacer más soportables los impuestos”*.³⁵

En les operacions d'elaboració dels padrons de riquesa l'ajuntament podia contractar els serveis d'un agrimensor, tal com assenyalava l'article 14 del reial decret de 23-V-1845:

“En las grandes poblaciones y en las que poseen un territorio de grande extensión, los ayuntamientos, con aprobación del Intendente, podrán asociar a los peritos repartidores uno o dos arquitectos o agrimensores para hacer las tasaciones o mediciones facultativas que sean necesarias, pagándoseles sus honorarios cuando aquellos sean de oficio, del fondo de repartimiento”.

Aquest fou el cas de Balaguer (segona ciutat de la província; el 1857 comptava amb 5 368 habitants), que el febrer de 1846 contractà els serveis d'Odón Fonoll,³⁶ agrimensor i primer director de l'Escola Normal de Lleida, per tal d'efectuar *“una recanación general del término de esta ciudad para regularizar bien el reparto de la contribución de inmuebles de que tanto se quejan la mayor parte de los terratenientes”*.³⁷ Les operacions de mesura dels prop de 55 km² i 3 314 parcel·les del terme de Balaguer es realitzaren per partides, agrupades en secà i regadiu.³⁸ Els treballs de l'agrimensor i els seus cinc ajudants³⁹ s'allargaren del 4 de juny⁴⁰ a l'11 de setembre. Com a instrumental topogràfic emprat s'esmenta: *palometa*, escaire, mesures i agulles. L'aixecament parcel·lari va donar lloc a un excel·lent *Libro de apeos*, amb data de 1847.⁴¹ L'import total dels treballs fou de 18 000 rals,⁴² repartit a proporció de les finques amb què comptava cada contribuent.

Tanmateix, en la majoria de pobles la mesura de terres va continuar essent realitzada per experts locals sense un perfil professional especialitzat: pagesos amb coneixements d'agrimensura. De fet, l'any 1850 era la mateixa Comissió d'Estadística qui desaconsellava fer cap gran inversió en les operacions estadístiques; ben al contrari, convidava a emprar les informacions facilitades pels propietaris i fins i tot impedia l'establiment de taxes per a finançar els treballs de recanació:

“Debiendo constar en dichas relaciones la extensión de cada finca y sus linderos, porque sus dueños no deben ignorar la cabida que tienen [...] considero excusado el que los ayuntamientos se ocupen por ahora en la medición de los terrenos de sus respectivos distritos, economizando los gastos de esta operación, a no ser que se haya faltado a la verdad en la declaración de fincas o utilidades, en cuyo caso procede la comprobación oficial, a fin de hacer las rectificaciones convenientes en las relaciones que adolezcan de este vicio [...] advirtiendo que la averiguación no debe gravar a los pueblos ni ocasionar desembolsos a los contribuyentes.” (BOP: 27-V-1850)

En aquest sentit val a dir que l'Administración de Contribuciones Directas va publicar un avís al butlletí oficial de la província (25-II-1850) negant que determinats arquitectes o agrimensores gaudissin de la seva empara.⁴³

35. BOP: 5-IV-1850. També en el BOP del 30-XI-1849, la *Intendencia de Rentas* de la província assenyalava que els ajuntaments saben que sense uns bons padrons de riquesa no es pot *“distribuir con equidad las cargas e impuestos que pesan sobre la riqueza territorial, que así lo desean todos los que su propiedad es reducida porque ven que no hay equidad en la designación de cuotas a los primeros hacendados y a los que se consideran influyentes en el pueblo, teniendo que sufrir un gravamen las clases más necesitadas y los hacendados forasteros”*.

36. Ot Ermengol Fonoll i Guarda (la Seu d'Urgell, 1809-Barcelona, 1875) fou pensionat per la Diputació de Lleida per a estudiar a l'Escuela Normal Central creada el 1839; el 1841 esdevingué el primer director (i inicialment únic professor) de l'Escola Normal de Mestres de Lleida; el 1843 obtingué el títol d'agrimensor; el 1849 passà a dirigir l'Escola Normal de Barcelona; publicà obres de gramàtica i pedagogia (MESTRES: 1876).

37. La documentació d'aquest treball és molt completa (ACN: top. 289, reg. 697); s'hi conserva la correspondència entre Ajuntament i agrimensor, les llibretes amb el croquis de cada tros ordenades per partides i el diari d'operacions de Fonoll. El pagament es va fer en tres terminis, el darrer el març de 1847; l'agrimensor demanà que aquest darrer fos efectiu en plata o or. L'anterior canicó data de 1821: *Estadística general del término de la ciudad de Balaguer... Habiéndose empleado 4 meses, 10 días y medio en dicho apeo; conté 2 650 registros* (ACN: reg. 696, top. 290).

38. Aquesta diferenciació, cabdal a Balaguer, apareix també en el *Plano del término jurisdiccional de la ciudad de Balaguer* realitzat per Antonio Calzada, agrimensor i director de camins veïnals, a escala aproximada 1:13 000, signat a Lleida el 25 de febrer de 1853 (ACN: reg. 4137, top. T-2). Aquest mapa no conté parcel·lació i sembla tenir com a finalitat la delimitació del terme. Amb tot, cal observar que llavors Balaguer havia presentat una reclamació de greuges per estadística que donà lloc a l'informe de mesura del terme i avaluació dels productes de les finques rústiques i urbanes, realitzat per Juan N. Piedrahita, inspector tercer de l'Administració de Contribuciones (ACN: reg. 4086, top. 1243, escrit de Mariano Jorge, 24-I-1853; Actes de Balaguer, top. 9, reg. 25, 4-I-1853). Els danys ocasionats per la immediata avinguda del Segre, el 24-V-1853, va donar més arguments a Balaguer per a demanar una rebaixa en la contribució territorial, fixada en 770.061 r. (ACN: reg. 773, top. 329). En l'avaluació dels danys a les sèquies participà l'arquitecte de Lleida Miquel Felices i Germà (ACN: reg. 703, top. 293).

39. Ignasi Coll, Joaquim Camps, Albert Camps, Joan Jelonch i Domingo Soler.

40. Aquest dia Fonoll es reuní amb l'Ajuntament per a rebre instruccions i conèixer la mesura de terra, el jornal, que trobà coincident amb el de Lleida (60 canes de base per 30 d'alçada), i li donaren, *“para arreglar las medidas, una medida de bronce de 4 palmos”*.

41. ACN: reg. 698, top. 290. Tanmateix finalment no va ser l'agrimensor Fonoll qui dirigí la redacció del llibre.

42. Aquest import gairebé quadruplicava el sou anual de Fonoll com a mestre (4 800 r.v./any); una xifra qualificada de mesquina pel seu biògraf Mestres.

43. “Ha llegado en el día de hoy a noticia de estas oficinas que algunos arquitectos o agrimensores se presentan a los ayuntamientos de la provincia, ofreciéndoles la medición y recanación de los terrenos de sus respective distritos mediante ciertas condiciones, y asegurándoles grandes ventajas por la supuesta protección que afirman tener en dichas dependencias. Prontos a destruir toda clase de medios coactivos con que se pretende sorprender la credulidad de aquellas corporaciones, hemos creído conveniente advertirles que son enteramente libres en la elección de agrónomos y que tanto esta administración como la Comisión de Estadística sólo conciben la justicia en todos sus actos, y la exactitud que en su día ofrezca la revisión de los trabajos que se practiquen, fijando desde luego su atención en las operaciones de los arquitectos o agrimensores, objeto del presente aviso.” Signat: Francisco Lavinay.
44. El 1852 el BOP publicà, mitjançant suplements, la relació detallada de la contribució de tots els propietaris dels municipis de la província. Aquesta valuosa informació històrica és aplegada, a l’ACN, en un volum de 986 pàgines titulat *Repartimiento de los pueblos de la provincia de Lérida por la tributación territorial e industrial* (reg. 734, top. 311).
45. Per R.O. 1-II-1851, la Comisión de Estadística va ser refosa dins l’Administración de Contribuciones Directas (disposició efectiva el 14-IV-1851; BOP 16-IV-1851).
46. BOP: 13-II, 1-III, 5-IV, 27-29-V i 23-VIII-1850.
47. El cap de la Comisión de Estadística es queixa que “las órdenes del Gobierno sean con tanto desdén miradas por las corporaciones municipales” y que s’estigui “ocasionando con tan criminal morosidad un mal general del entorpecimiento que por ello sufren los trabajos estadísticos” (BOP: 3-I-1851). L’amenaça de multa de 1 000 rals tingué efecte, perquè diversos ajuntaments al·legaren *extravió* del correu, a la qual cosa Jorge responia irònicament que era notable “que tantos documentos se extravíaran y que no haya sucedido así con las solicitudes [de descàrrec] que hoy se promueven” (BOP: 27-I-1851).
48. Solsona havia quedat molt malmesa per la guerra dels Matiners o segona carlinada; la breu “Descripción del término de Solsona”, que Avià va redactar com a conclusió dels seus treballs assenyalava que només restaven 233 cases en bon estat a la ciutat, mentre que 299 estan “reducidas a escombros, de resultas de los últimos acontecimientos políticos”.
49. ACS: fons Solsona, A100, plec 13: el testimoni d’Avià comprèn un petit diari d’operacions, una descripció del terme de Solsona i la cartilla d’avaluació.
50. ACS: fons Solsona, A100, plec 13, amb data 7-VI-1851. S’hi identifiquen tres qualitats per a cadascun dels conreus de: “*campa a cereales y legumbres; viña clara y cereales; olivar claro y cereales; viña, olivar claro y cereales; bosque y matorral*”, així com una sola classe per als erms i per als “*huertos de secano a hortalizas*”. El líquid imposable de la propietat rústica es valorava en 112 658 (rals?).
51. Arxiu Comarcal de Tàrraga (ACTA): Correspondència, 1.11/17, comunicació de Fernando Miranda a l’Ajuntament de Tàrraga, 3-VII-1851. El 16-I-1851 Duran havia demanat a l’Ajuntament de Tàrraga les cartilles d’avaluació. Un altre escrit de Duran amb data 28-VII-1850 es troba dins el llibre d’*Apeo y relación general de las fincas y tie-*

El període cabdal en la implantació del nou sistema contributiu va de 1849 a 1852.⁴⁴ El desenvolupament legal i la guerra dels Matiners van retardar les operacions cadastrals fins en aquestes dates. En el període central d’aquesta etapa hi hagué un organisme administratiu autònom específic: la Comisión de Estadística de la Provincia de Lérida encapçalada per Mariano Jorge.⁴⁵ Al llarg de 1850 els butlletins oficials fan referència a les diverses operacions que havien de dur al repartiment de la contribució: el mes d’abril la Comisión denunciava que només una minoria de poblacions havia presentat els padrons de riquesa previs al repartiment; el maig següent s’establí el model d’avaluació dels rendiments agraris (cartilla d’avaluació); finalment, el mes d’agost, es feien públics els models de liquidació o amillarament i d’estat-resum de la riquesa que havien de complimentar les juntes pericials.⁴⁶ Malgrat tots els avisos i requeriments, el gener de 1851, el 26% dels ajuntaments (i la gran majoria en els partits judicials de Solsona i la Seu d’Urgell) no havia presentat encara les cartilles d’avaluació.⁴⁷ El mes de juliol el cap de l’Administración de Contribuciones, Fernando Miranda, denunciava que encara mancaven “*algunas cartillas de evaluación, la mayor parte de los padrones de riqueza, amillaramientos y estados resúmenes*” i es planyia de la:

“*incalificable conducta observada por varios distritos municipales que, al quejarse de los cupos que se les había designado en el último reparto, preguntaban por los datos que se habían tenido presentes al señalarlos, siendo algunos de ellos los mismos que obstinadamente se habían negado a facilitarlos. ¿Pensarían acaso que hay estadística posible cuando se forma empeño en ocultarlos?*” (BOP: 4-VII-1851).

Aquesta queixa es podia aplicar al cas de Solsona. Ran de la reclamació de greuges per excés de contribució territorial presentada per aquell ajuntament,⁴⁸ l’òrgan central competent (Dirección General de Contribuciones Directas) resolgué, el 25-II-1851, la formació d’una comissió avaluadora que dictaminés sobre el particular; aquesta va ser encapçalada per l’oficial tercer de la Comisión de Estadística, Vicenç Avià.⁴⁹ Entre el 24 de març i el 7 d’abril, el comissionat es reuní amb l’Ajuntament i la corresponent Junta pericial, i posteriorment va procedir “*con el agrimensor, arquitecto y demás auxiliares facultativos, a la medición y evaluación de toda la riqueza rural y urbana*”. En cap moment no es fa esment de l’existència de cap mapa del terme i encara menys no s’al·ludeix a cap mena de resultat cartogràfic o croquis. L’únic document que es pretenia obtenir a partir del treball de camp era la cartilla d’avaluació “*del número, clase y calidades y cultivo de los terrenos, casas y ganado*”.⁵⁰

El repartiment de les contribucions havia de comportar els lògics greuges comparatius entre poblacions properes. Per aquest motiu, el membre de la Diputació en representació del partit judicial de Cervera, Jeroni Duran, intentà obtenir informacions directes dels pobles del seu districte, per tal de valorar la correcció i equitat de les tributacions territorials. Aquesta iniciativa incomodà l’administració tributària que presidia Fernando Miranda, el qual aconseguí que, el 28-VI-1851, el Governador desautoritzés “*los trabajos estadísticos de que se ocupa para la nivelación de cupos de ese partido judicial*” i recordés a les juntes pericials que el seu únic interlocutor era l’Administración de Contribuciones Directas, Estadística y Fincas del Estado.⁵¹

En aquest context cal situar la realització del mapa cadastral de Tàrraga, quarta població de la província en nombre d’habitants (3 719 el 1857).

L'Ajuntament de Tàrraga designà la preceptiva Junta pericial i elaborà la corresponent cartilla d'avaluació de la riquesa agrària.⁵² Tanmateix, el 16-IX-1851 la cartilla no tenia encara el vistiplau de les autoritats provincials i l'Ajuntament mostrava la seva preocupació davant la “*apremiante necesidad de adelantar los trabajos estadísticos para reclamación de agravios por el cupo de contribución señalado para este distrito*”.⁵³ El primer d'octubre es reuniren a la sala consistorial l'alcalde Josep Fontanet, regidors, perits repartidors i principals contribuents,⁵⁴ i van prendre l'acord de formar una comissió d'estadística específica,⁵⁵ “*proporcionándose los medios necesarios, dándole al efecto y revistiéndola de todas las facultades*”. El mateix mes d'octubre, aquesta comissió encomanà a l'agrimensor i director de camins veïnals Tomàs Sanmartí i Bley,⁵⁶ la realització d'un mapa parcel·lari del terme de Tàrraga.⁵⁷ La tria d'aquest agrimensor pot estar relacionada amb les obres de carreteres que en aquell temps es feien a Tàrraga, en particular la construcció de l'anomenada carretera transversal de Tarragona a Palamós, que ja figura representada al mapa.⁵⁸ En tot cas la finalitat de l'encàrrec resta clara: es tractava de tenir un document precís que permetés donar solidesa a les possibles reclamacions de l'Ajuntament en relació a la contribució territorial fixada.⁵⁹

L'agrimensor realitzà el treball en menys de quatre mesos; el 30 de gener de 1852 va lliurar a l'Ajuntament el *Plano topográfico de la villa de Tàrraga y todo su término con también los agregados de Ofegat y Mor*,⁶⁰ acompanyat d'una breu memòria. Actualment el mapa manuscrit es conserva al Museu Comarcal de l'Urgell procedent de l'Ajuntament de Tàrraga (BURGUENO, 2001, núm. 619). Es tracta d'un treball magnífic, summament precís i expressiu malgrat l'austeritat de l'ornamentació; només la tipografia del títol⁶¹ desmereix una mica la bellesa de la peça. L'escala aproximada és 1:8 400 i les dimensions totals de 120 x 106 cm. Hi ha indicació de nord sense concreció del tipus. Encara que es troba una mica deteriorat i apagat de color, destaca l'expressiva representació del relleu tabular mitjançant l'ombrejat dels vessants així com la perfecta identificació de parcel·les i altra informació planimètrica (camins, basses, hidrografia...). L'autor diferencia ben clarament, mitjançant el contrast en l'ús de tonalitats esmoreïdes i vives, el secà respecte del regadiu que ocasionalment permetia el riu d'Ondara (el Reguer) i el seu afluent el Cercavins. Aquesta diferència era bàsica per a determinar l'import de la contribució, perquè, per exemple, es calculava que el rendiment del conreu de cereal de regadiu eventual era 2,4 vegades superior al mateix conreu de secà, en terres de primera qualitat.⁶² També es dedueix que les trames de punts, blancs o vermells, indiquen conreus arboris; segons la cartilla d'avaluació, les oliveres sempre feien conreu mixt amb cereals. No acabem d'esbrinar, però, si els diversos colors emprats a les parcel·les de conreu, tant al secà com al regadiu, tenen una intencionalitat deliberada i serveixen per a diferenciar conreus o bé si hi són de forma aleatòria i només amb una intenció decorativa; la manca de llegenda explicativa i l'actual degradació del color no permet treure una conclusió definitiva. Tomàs Sanmartí afirma en la memòria adjunta al mapa que també havia elaborat un quadern amb la relació de les diverses propietats (numerades en el mapa amb tinta vermella) amb indicació de la seva superfície expressada en jornals, pòrques i vint-i-quatre de pórcia, i també el nom del propietari, si bé l'agrimensor ignorava a qui pertanyia algun tros. Dissortadament no hem localitzat aquesta relació en els fons de l'arxiu,⁶³ i la numeració que figura als amillaments no es correspon amb la del mapa: aquesta equivalència potser es devia anotar justament en l'índex perdut. La numeració de les heretats al mapa s'organitza en vuit parts (el mapa en diu “*partidas*”) radials arbitràries delimitades per camins—com ho fan generalment les actuals

rras de Tàrraga. Año 1821 (ACTA: fons Tàrraga, 2.4.2/1).

52. ACTA: fons Tàrraga, amillament, 2.4.2/94, “*Cartilla de evaluación o sea cuenta de gastos y productos de cada jornal de tierra destinada a los cultivos que se espresan, formada por la Junta pericial y Ayuntamiento, en virtud de lo dispuesto por la Dirección General de Contribuciones en circular de 7 mayo de 1850*”. S'hi distingeixen tres qualitats per a cada tipus de conreu, que (excepte les hortalsisses) tant podien ser de secà com de regadiu eventual (és a dir, quan el Reguer duia prou aigua): blat i cereals, vinya clara i cereals o bé oliveres clares i cereals. La cartilla fou presentada a la Comisión de Estadística el mateix any 1850. La Junta pericial o de perits repartidors era formada, el 16 de setembre de 1851, per Ramon de Sobias, Ramon Vidal, Magí Leonart, Ramon Puig i Roca, Cristòfol Fontanet, Isidre Nicolau i Antoni Segalà (Actes, 1.6.1/90, fol. 32).

53. ACTA: fons Tàrraga, Actes, 1.6.1/90, fol. 32.

54. Ídem, fol. 33. Els principals contribuents eren Ramon M. de Jover, Agustí Pujol, Josep Botines i el representant de la vídua Perelló.

55. Formada per Josep Fontanet, Ramon de Sobias, Ramon M. Jover i Francesc Roca.

56. Feia poc—abril de 1850—Sanmartí havia publicat el primer mapa detallat de la província de Barcelona (MONTANER: 2003, pàg. 77), en el qual afirmava que durant sis anys havia dirigit els treballs de diverses carreteres provincials a les ordres dels enginyers civils.

57. ACTA: fons Tàrraga, amillament, 2.4.2/94, escrit signat per Sanmartí, a Tàrraga, el 30-I-1852.

58. La correspondència de l'Ajuntament (ACTA: fons Tàrraga, 1.11/17) inclou diverses notícies de les incidències en l'avaluació de les indemnitzacions de les obres de la carretera transversal (18-II i 7-V-1851 i 14-VIII-1852); d'altra part, també el cos d'enginyers de camins s'havia adreçat a l'Ajuntament demanant l'arranjament de la travessia urbana de la carretera general (6-II-1851).

59. Com diu VALLEJO (2000, pàg.112), “*la existencia de una estadística formada por iniciativa vecinal pudiera ser indicativo de la búsqueda de la equidad horizontal*”.

60. Aquests dos eren antics termes rònecs que el segle XVIII constituïen jurisdiccions independents i per tant tenien contribució separada de Tàrraga. Foren definitivament unides a Tàrraga entre 1832 i 1842, si bé ja ho havien estat en el trienni liberal (ACTA: fons Tàrraga, 2.4.2/1, Apeo de 1821).

61. Possiblement, atesa la grafia, el títol va ser fet pel mateix escrivà que fa la memòria de Sanmartí i que en absolut correspon a la lletra de l'agrimensor. A més, el títol inclou dues errades: la designació de la Junta Pericial com a Junta Parcial (badada prou greu en tractar-se d'un tema de repartiment de contribucions) i la mateixa data de l'encàrrec a Sanmartí que—tal com ell diu en l'escrit—fou l'octubre de 1851 i no pas el 20 d'agost. També hi ha una errada en les afrontacions de la part septentrional, en retolar amb el nom de Lluçà el terme d'Altet (en realitat Lluçà és un terme rònec agregat a Altet) i en assenyalar amb el nom d'Altet la Quadra de Vergós, també antic terme rural, en aquest cas unit a Vilagrassa.

62. La instrucció de la Comisión de Estadística establia que a les terres de regadiu calia dife-

renciar les que tenen aigua “segura y abundante, las que la tengan eventual o escasa, las de agua de noria y otros incidentes que pueden influir en su calificación” (BOP: 27-V-1850).

63. Sí hi ha, dins l’Apeo de 1821 (2.4.2/1), uns plecs incomplets amb una relació d’heretats que semblen tenir relació amb el mapa.
64. S’ignoren, per exemple, els límits tradicionals amb els antics termes rònecs del Mor i Ofegat. Sanmartí va fer la delimitació seguint les instruccions del regidor Ramon Morera. La 1a part (NE) resta delimitada pel camí d’Ofegat i la carretera general; la 2a (N) es troba entre els camins d’Ofegat i d’Altet; la 3a (NO) entre el camí d’Altet i el camí alt de Balaguer o del Mor; la 4a (O) entre el camí del Mor i la carretera general (és la única sense el rètol corresponent al mapa); la 5a (SO) entre l’esmentada carretera i el camí de Sant Martí (amb les partides tradicionals dels Molars i Vallmajor); la 6a (S) entre el darrer camí i la carretera de Tàrragona, llavors anomenada transversal; la 7a (SE) entre l’esmentada carretera i el camí de les Garrigues Baixes; i la 8a (E) entre el darrer camí i la carretera general.
65. Dada treteta del resum de l’amillament de 1853; el nombre total de propietaris de terres de rústica era de 624 (ACTA: fons Tàrraga, amillament, 2.4.2/94)
66. Prèvia autorització del governador de la província, Manuel Estremera (ACTA: fons Tàrraga, Correspondència, 1.11/17, 12-I-1852), el 18 de gener de 1852 se celebrà a l’Ajuntament una nombrosa reunió (l’acord té una cinquantena de signatures) per tal d’aprovar aquesta mesura (ACTA: fons Tàrraga, Actes, 1.6.1/90, fol.8-9). Val a dir que el nou alcalde de Tàrraga, Ramon de Sobies, havia presidit la Junta pericial en el moment en què Tomàs Sanmartí rebé l’encàrrec de fer el mapa.
67. L’Ajuntament de Tàrraga presentà reclamació extraordinària de greuge perquè el “cupó” de la contribució territorial excedia en un 12% el producte líquid de la seva riquesa imposable (ACTA: fons Tàrraga, amillament, 2.4.2/94).
68. Fins i tot PRO RUIZ (1992, pàg. 82) especula amb la possible elaboració d’una mena de doble comptabilitat en alguns llocs, és a dir, un doble repartiment, l’oficial i el real.
69. ACC: St. Guim de Freixenet, 2.4.2/366 *Llibre de recanació del terme del poble de Amorós fet per lo perit real Francisco de Assís Cortes de Argensola en 1852*. Cortes (o Cortès?) també va fer els llibres corresponents als altres pobles del terme municipal: el Castell de Santa Maria, Freixenet, la Rabassa, la Tallada i Sant Domí. L’apel·latiu “de Argensola”, més que cognom es deu referir a la residència del perit, al veí poble d’Argençola (Anoia).
70. ACTA: fons Tàrraga, Actes, 1.6.1/90, fol. 18, 26-III-1852. Aquesta dada apareix en relació a un interessant contenciós de límits. L’antiga Quadra de Casablanca (450 jornals de superfície, aproximadament 1,7 km²) era propietat del comú de Tàrraga; llavors es trobava separada del terme de Tàrraga per la interposició del terme del Talladell, formant doncs un enclavament. Aquesta peça de terra constava en el vell cadastre de Tàrraga (per exemple, en l’Apeo de 1821) i l’any 1847 figura en l’estadística oficial de la província dins el mateix municipi, tot i que per un o altre motiu no va ser inclòs en el mapa de T. Sanmartí. Amb motiu de l’amillament, l’Ajuntament de Granyanella afirmava que Casablanca pertanyia al seu terme municipal per creure’l unit

seccions cadastrals— i sense correspondència amb les partides tradicionals.⁶⁴ D’aquesta manera, cada part presenta una numeració independent de les altres i fins i tot alguna heretat restava dividida entre dues partides; potser per aquests inconvenients el consistori va desestimar aquest sistema d’ordenació i va emprar una numeració única en l’amillament de tot el terme.

Ignorem el cost del treball de Tomàs Sanmartí, però una mesura i aixecament parcel·lari de tanta qualitat en un territori de 30,8 km² i amb 1 769 heretats⁶⁵ havia de suposar un dispendi important (ja s’ha comentat el valor de la canació de Balaguer). Per tal d’atendre les despeses derivades de l’elaboració de l’estadística territorial i amillament, l’Ajuntament de Tàrraga —amb l’acord dels veïns propietaris— decidí aplicar-hi el benefici obtingut de l’arrendament col·lectiu de les herbes del terme per a pastura.⁶⁶ Les actes de l’Ajuntament afirmen que eren “*públicos y notorios los gastos ocurridos para composición de tales trabajos*” i recordava que havien estat necessaris no tan sols per tal de donar compliment a les disposicions governatives, sinó per tal d’arranjar de manera definitiva i equitativa el repartiment de la contribució de béns immobles entre els pobles del districte de Cervera.⁶⁷ Les actes no fan referència explícita a l’aixecament parcel·lari i aquest silenci sembla deliberat. Cal recordar que les autoritats provincials havien desaconsellat l’elaboració de cartografia cadastral, així com la imposició de cap taxa extraordinària per a subvencionar aquests treballs. En conseqüència, l’Ajuntament no sembla tenir cap intenció de remetre el mapa a les autoritats provincials. En la revisió cadastral que comportava el nou amillament, cada ajuntament juga les seves cartes amb habilitat i cautela, administrant ocultacions i proves documentals, per tal d’obtenir el resultat tributari més favorable.⁶⁸

La realització d’un mapa cadastral de la qualitat del realitzat per Tomàs Sanmartí a Tàrraga no estava a l’abast de pobles amb molts menys recursos. De fet, un bon nombre de poblacions van afrontar l’endegament de la nova contribució territorial aprofitant els materials elaborats en l’anterior cadastre i amb la participació exclusiva d’experts locals, a vegades anomenats agrònoms o (potser impròpiament) perits reals. Aquesta darrera denominació és emprada per Francesc Cortes, autor, el 1852, dels llibres de recanació dels pobles del terme de Sant Guim de Freixenet (Segarra).⁶⁹ També el 1852, l’Ajuntament de Granyanella (Segarra) havia contractat uns perits per a fer la “*recanación o medición de las tierras para luego formalizar la correspondiente reclamación de agravios*”.⁷⁰ D’altres ajuntaments empraren pròpiament agrimensors (titulats), però sense que de la seva actuació es derivés la producció de cap mapa. Així, el “*agrimensor por S.M.*” Manuel Deó realitzà l’Apeo del término y villa de Guimerá, el maig de 1852.⁷¹ Deó també certificà la correcció del *Libro de apeo y estadística de la villa de Grañena. Año de 1851*, en haver mort sobtadament el seu autor, Francesc Nart.⁷² No era estrany que amb l’agrimensor titulat col·laboressin experts de menor qualificació; així, l’estadística territorial de Biosca (Segarra) va ser feta el setembre de 1851 per l’agrimensor Felip Carcavilla en unió dels “*practicantes de agrimensura*” Josep Pera i Sala i Tomàs Pera i Rubí (probablement pare i fill).⁷³ El mateix Josep Pera (de Palou, Massoteres) col·laborà el 1858 en la composició del *Libro de apeo* de Portell (Segarra),⁷⁴ i el 1859 en el corresponent a la Molsosa (Solsonès)⁷⁵, en ambdós casos en unió de l’agrimensor Pere Joan Carulla, veí de Castellnou de Seana (Pla d’Urgell).

Capítol apart mereix el comentari del *Plano geométrico del término jurisdiccional de Albesa, partido de Balaguer* (BURGUEÑO, 2001, núm. 620⁷⁶), obra de Pedro Moreno Ramírez, agrimensor associat a la Comisión de Estadística. És fet a escala 1:5 000 i signat a Barcelona el 31 d’agost de 1857. Moreno fou autor d’un gran nombre de mapes cadastrals de municipis de

la província de Barcelona i de Mallorca (NADAL, MURO, URTEAGA, 2003, pàg. 52). El terme municipal d'Albesa té 37,6 km² i és força planer. Aquesta localitat de la Noguera comptava llavors amb 1 595 habitants. Es tracta d'un mapa estrictament planimètric, sense cap indicació del relleu ni fletxa d'orientació al nord. En canvi, és molt ornamentat en la tipografia. Inclou tres taules de resum: una sobre les classes de conreus, altra per seccions i una altra amb la "riqueza contribuyente". Les propietats són agrupades en 23 seccions que corresponen a partides tradicionals, designades amb lletres. De moment els fons antics de l'Ajuntament d'Albesa no es poden consultar, per la qual cosa no hem pogut obtenir cap dada que permeti aclarir les circumstàncies que dugueren a l'agrimensurador a realitzar justament aquest únic mapa a la província de Lleida.

No es coneix cap més mapa cadastral de la província de Lleida el segle XIX, i encara l'elaboració de cartografia fins als anys vuitanta del segle XX va ser molt minsa (SUÑOL, 1989). Tanmateix, seria una mica injust que fésim un quadre absolutament gris de la cartografia parcel·laria a la província de Lleida durant la segona meitat del segle XIX, atès que la construcció del canal d'Urgell per iniciativa privada (inicialment de l'empresa Germans Girona, Clavé i companyia) comportà l'elaboració d'una molt important producció cartogràfica, que inclou també planimetries de tipus parcel·lari (BURGUENO, 2001, pàg. 548). La fase cabdal de construcció del canal es desenvolupà entre 1853 i 1862. El projecte principal fou obra de l'enginyer Pedro de Andrés Puigdollers, al qual succeí en la direcció dels treballs el també enginyer Domingo Cardenal. El 1882 la superfície regada pel canal era de 627 km² i hi havia 10 250 regants adherits. L'empresa necessitava un aixecament parcel·lari per tal de conèixer la superfície de conreu de cada propietari i evitar o reduir el frau en la percepció del novè de la producció obtinguda. Aquest aixecament, alhora parcel·lari i topogràfic, es va fer a escala 1:5 000 i amb corbes de nivell equidistants 4 metres. Creiem que aquesta primera cartografia es va fer entre 1865 i 1875, perquè en la darrera data Domingo Cardenal va poder realitzar un mapa de síntesi del conjunt de la zona regada pel canal d'Urgell a escala 1:50 000, igualment amb corbes equidistants 4 m.

Bibliografia

- "Actes del III Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya (1996)", a *L'Avenç*, Barcelona.
- AGUSTÍ, Miquel (1988): *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*. Alta Fulla. Barcelona.
- BURGUENO, Jesús (dir.) (2001): *Atlas de les viles, ciutats i territoris de Lleida*. Diputació de Lleida i Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, Lleida.
- CAPEL, Horacio (1982): *Geografía y matemáticas en la España del siglo XVIII*. Oikos-tau, Vilassar de Mar.
- CASTELLS, Ramon; Bernat CATLLAR; Josep RIERA (1994): *Ciutats de Girona: catàleg de plànols de les ciutats de Girona des del segle XVII al XX*. Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, Demarcació de Girona i Diputació de Girona.
- ESCARTÍN, Eduardo (1995): *La Intendencia de Cataluña en el siglo XVIII*. Santandreu, Barcelona.
- FAUS PRIETO, Alfredo (1995a): *Mapistes. Cartografía i agrimensura a la València del segle XVIII*. Edicions Alfons el Magnànim, València.

al poble de la Móra; per aquest motiu demanava a l'Ajuntament de Tàrraga, en quant propietari, la seva contribució en el pagament de les operacions d'amillament. El consistori targarí no sols rebutjà "contribuir con el tantum por jornal para la intentada medición" sinó que negà a l'Ajuntament de Granyanella la capacitat d'intervenir de cap manera en aquest terme rural, "dependiente por todos conceptos de la jurisdicción de este alcalde y ayuntamiento, motivo por el que fue embebido, aunque con la debida distinción, en el amillamiento general del distrito presentado a la Administración de Contribuciones Directas". Els primers decennis del s. XX Casablanca figura sempre dins el terme de Granyanella; ignorem si hi hagué una disposició legal específica o bé si, potser amb la Desamortització de Madoz, es va vendre la propietat a particulars i en conseqüència l'Ajuntament de Tàrraga es va desentendre d'aquest enclavament.

71. ACTA: fons Guimerà, 2.4.2/501. És ordenat per partides tradicionals i inclou 2 555 anotacions (incloses cases, pallers, etc.).
72. ACC: fons Granyena, 2.4.2/288 i 289. Ordenat per partides tradicionals. Certificació del 30-XII-1851. Poc després es fa una nova versió del *Libro de apeo*, essent en aquesta ocasió revisada a Cervera per Jeroni Montuï, "agrimensurador y aforador por la Real Academia de Nobles Artes de Barcelona", és a dir, per l'actual Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi, que a partir de 1850 podia atorgar el títol d'agrimensurador (MONTANER: 2000, pàg. 91).
73. ACC: fons Biosca, 2.4.2/185.
74. ACC: fons Portell, 2.4.2/4.
75. ACS: fons la Molsosa, 49. En aquest *Apeo*, Josep Pera es qualifica com a agrònom i en la introducció certifica que el llibre ha estat fet "según reglas del arte y por su larga práctica de labradores que tienen acreditada por su profesión". En aquest cas, però, els autors del llibre no havien fet les mesures, realitzades el 1858 per Josep Gobianes (dels Prats de Rei) i Jaume Malet (de Calaf), ambdós també qualificats com a agrònoms. El 1839 J. Pera havia fet el *Llibre de estima i recanació del poble y terme de Comabella*, en unió de Silvestre Sangrà, de Massoteres; llavors Pera era, a més de pagès, mestre de primeres lletres a Camp-real (Massoteres) (dades comunicades per Mercè Gras).
76. Es conserva a la Cartoteca de l'Institut Geogràfic Nacional (D-15-1). Les seves dimensions són 145 x 218 cm.

- (1995b): “El ejercicio profesional de la agrimensura en la España del siglo XVIII: titulación académica y formación teórica de los peritos agrimensores”, a *Llull*, vol. 18, pàg. 425-440.
- FREIXA, Eusebio (1858): *Guía completa de repartimientos de inmuebles*. Imp. Barcelonesa, Lleida (ACN: reg. 735, top. 311).
- GAY ESCODA, Josep M. (1997): *El corregidor a Catalunya*. Marcial Pons, Madrid.
- GRAS I CASANOVAS, M. Mercè (1999): “Cartografia local en fons notariais i processals a l’època moderna. La imatge del conflicte”, a *Estudis històrics i documents dels arxius de protocols*, núm. XVII, pàg. 213-242.
- MERCADER I RIBA, Joan (1968): *Felip V i Catalunya*. Edicions 62.
- MESTRES, Salvador (1876): *Necrología de Odón Fonoll Guarda*. Imp. Jaime Jepús, Barcelona.
- MONTANER I GARCIA, M. Carme (2000): *Mapes i cartògrafs a la Catalunya contemporània (1833-1941). Els inicis i la consolidació de la cartografia topogràfica*. R. Dalmau editor, Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona.
- NADAL I PIQUÉ, Francesc; J. Ignacio MURO MORALES; Luis URTEAGA GONZÁLEZ (2003): “Cartografia parcel·laria i estadística territorial a la província de Barcelona (1845-1895)”, a *Revista de Geografia*, núm. 2, pàg. 37-60.
- ORTÍ, Pere; Manuel SÁNCHEZ; Max TURULL (1996): “La génesis de la fiscalidad municipal en Cataluña”, a *Revista d’història medieval*, núm. 7, pàg. 115-134.
- PÉREZ PICAZO, M. Teresa (1999): “Fuentes fiscales e historia agraria. El debate en torno a las posibilidades heurísticas de los amillaramientos”, a *Estudios Geográficos*, núm. 231, pàg. 285-309.
- PRO RUIZ, Juan (1992): *Estado, geometría y propiedad. Los orígenes del catastro en España (1715-1941)*. Centro de Gestión Catastral y Cooperación Tributaria, Madrid.
- RIBAS I TORRES, Pasqual (2000): *Atles de Castelló d’Empúries. Segles XVII al XIX*. Ajuntament de Castelló d’Empúries.
- SEGURA I MAS, Antoni (dir.) (1988): *El catastro en España, 1714-1906. De los catastros del siglo XVIII a los amillaramientos de la segunda mitad del siglo XIX*. Centro de Gestión Catastral y Cooperación Tributaria, Madrid.
- SERRANO FLO, M. Ángeles (1986): “La instauración del Catastro en Lérida (1716-1758)”, a *Pedralbes*, núm. 6, pàg. 83-99.
- SUÑOL I MOLINA, Santiago (1989): *El cadastre de rústica a les terres de Lleida*. Centro de Gestión Catastral y Cooperación Tributaria, Madrid.
- TURULL I RUBINAT, Max (1990): *La configuració jurídica del municipi baix-medieval. Règim municipal i fiscalitat a Cervera entre 1182-1430*. Fundació Noguera, Barcelona.
- VALLEJO POUSADA, Rafael (2000): “Los amillaramientos como fuente estadística: una visión crítica desde la contribución territorial”, a *Historia agraria*, núm. 24, pàg. 95-122.
- VERDÉS I PIJUAN, Pere (2004): *Administrar les pecúnies e béns de la universitat. La política fiscal i les estratègies financeres d’un municipi català a la baixa edat mitjana (Cervera, 1389-1516)*. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona.

